

Rumyana L. Stancheva

(Bulgarian, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Modernist Literary Figments and the Modern Times A Tribute to the Writer and Scholar Nadezhda Dragova

Abstract: The article starts with the theoretical assumptions on the differences between literary figments and objective reality adopted in cultural history, geocriticism, and comparative literature. The analysis also deals with the specific use of the term “literary figment” in Prof. Nadezhda Dragova’s research, a term that refers to the readers’ acceptance of the artistic conventions in an author’s work. Literary examples from Bulgarian, Romanian, and French poets and prose writers, spanning a period from the beginning of modern processes in the 18th–19th centuries to 20th-century phenomena, are used to illustrate the dissimilarity between the actual modern urban progress and modernist literary representations of the city.

Key words: Nadezhda Dragova, modernity, modernism, literary figment of the modern city, Hristo Smirnenski, Charles Baudelaire, George Bacovia

Румяна Л. Станчева

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Модернистичната литературна фикция и модерното време С почит към писателя и учения Надежда Драгова

Писател и учен – при Надежда Драгова – не приличат на две различни успоредни поприща, а на преплитачи се, подкрепящи се, стимулиращи се посоки на интелектуално вдъхновение и реализация. Щастливи резултати са както драматургията с исторически сюжети, писана от нея заедно с поета и неин съпруг Първан Стефанов,¹ така и научните ѝ проучвания, в които художественото въображение стимулира хипотезите и достигането до научните доказателства, сред които бих открила особено: *И го нарекоха Паусий* (Драгова/Dragova 1963), *Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII–XII век)* (Драгова/Dragova 1992) и *Старобългарската култура* (Драгова/Dragova 2005).

По повод 90-годишнината на проф. Надежда Драгова, която отпразнувахме с нея неотдавна – на 18 февруари 2021 г. – с участници от цял свят и, според новия маниер на общуване, в интернетен салон, препрочитам книгите ѝ, с посвещения към мен и близките ми, и се опитвам, преди да развия темата си, да възстановя отново нишките, които ме свързват с научната ръководителка на доктората ми от времето, когато прождах в Балканистиката, без да пропускам искрената симпатия и семейното приятелство на две, вече и на трето поколение.

¹ Някои от пиесите им в съавторство, чиито постановки гледах още като гимназистка и студентка, са: „Еретици“ – 1968, „Между два изстрела“ – 1969, „На война като на война“ – 1972, „Мечтател безумен“ – 1975, „Дипломати“ – 1984/, „Eretitsi“ – 1968, „Mezhdu dva izstrela“ – 1969, „Na voyna kato na voyna“ – 1972, „Mechtatel bezumen“ – 1975, „Diplomati“ – 1984.

Надежда Драгова цитира на едно място Борхес: „Учителят, това са учениците му“² (*Езиците на културата/Ezitsite na kulturata* 2021). Тук напомням тази мисъл, за да очертая широкия хоризонт, в който учителят Драгова намираше непроучени полета и насочваше учениците си към тях. И при това, съвсем не само в своите характерни научни зони на старата българска литература и култура, и на Възраждането. Бях завършила френска филология с наградена литературна дипломна работа в Софийския университет, а към Балканистиката се бях доближила спонтанно, като изучавах румънски език в университетския лекторат. Именно Надежда Драгова ме насърчи да разширя подготовката си, като следвам докторантура в Института по балканистика при БАН, така че да стигна до Балканистиката и Сравнителното литературознание.

От проф. Надежда Драгова научих основната методология на Културната история³ и Културологията (в голяма степен съпоставими с така наречените днес Културни изследвания). Една жена-учен, вискателна, пряма по характер и с изразително лице (без станалия моден тогава грим), с ведро чувство за хумор и с по детски изплетената си плитка, визионерски прокарваше ясна и отворена за пълноценен анализ методология в нашите научни среди, въпреки ригидността на някои тогавашни постулати. От докладите и статиите ѝ по старобългарска култура, възрожденска литература и балканистика, както и от преките ѝ съвети за ранните ми работи, научавах базисни посоки за анализ: търсенето на процеса на функциониране при културните явления, основаването върху отчетлива периодизация, изучаване на контекста, както и на отзвук у възприемащите.⁴ При нея забелязвах постоянен стремеж да улови развитието на културните институции, модернизацията, прехода от традиционното към буржоазно градско общество, въпроси, по-конкретно развити в особено интересната за мен студия със заглавие „Ролята на българската възрожденска драматургия за утвърждаване на литературната фикция“ (Драгова/Dragova 1994). Занимавам се с явления по-късни от Възраждането, в литературите на XX век, но методологията, когато е надеждна (от Надежда!), остава приложима и при нови ситуации. Самото словосъчетание „литературна фикция“ съдържа в себе си теоретичния проблем за различната реалност в художествената литература и необходимостта от изграждане на „нови конвенции между автор-творба и възприемател-публика“ (Драгова/Dragova 1994).

² В ръкописното нейно обръщение към посветения ѝ сборник с проучвания: *Езиците на културата/ Ezitsite na kulturata*.

³ По този въпрос вж. и Станчева/Stantcheva 2014.

⁴ Редица подобни идеи са събрани в споменатите вече, по-късно издадени нейни книги: *Старобългарската култура/Starobalgarskata kultura* от 2005 и *Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII–XII век)/Balkanskiyat kontekst na starobalgarskata pismena kultura (VIII–XII vek)* от 1992 г.

Проф. Надежда Драгова и Румяна Л. Станчева в кварталното кафене, през ваканцията, 2007 г.

Макар цитатът да е от студия за Възраждането, проблематиката при проф. Драгова е процесуално много широка – как модерните нагласи пренастройват литература и публика към фикционалното, с акцент върху ролята на драматургията и театъра. От своя страна ще се опитам да покажа победилото фикционално, което умее да въвежда свои убедителни (за една вече подготвена читателска публика) идеи и идеологии, да изгражда свои автономни образи (в случая образи на модерния град и на човека в него), нерядко противоречащи на отразените в исторически данни и проучвания за съответното време реалности.

1. Модерност, модернизъм и литературен образ на модерния град.

Става дума за отношението от страна на редица поети и писатели модернисти към града и техническото модернизиране на живота в него. Необходимо е да резюмирам още отначало правената и от мен, и от редица други автори, разлика между модерност и модернизъм. **М о д е р н о с т т а** разполагам в исторически смисъл от началото на модерните общества (неедновременно проявена за различните държави и култури) и свързвам с начина на живот в буржоазния свят, със свободната воля и инициатива на човека, с разделението на властите, с индустриализацията, с развитието на големите градове. Модерността се отнася и до осъзнаването от отделния човек на тези новости, по-отчетливо започващи в Европа през XVIII в. и особено след Френската буржоазна революция, а на Балканите появили се съответно при подготовката и установяването на независимите национални държави.

За разлика от модерността, която прониква обществата, политиката, условията на живот и менталитета на човека във въпросната епоха, **м о д е р н и з м ъ т** характеризира явление в литературата и изкуствата. Условностите на литературната фикция вече са приети от читателя и публиката. Но творческите личности все повече желаят литературата да създаде свой свят, който не се отнася задължително към реалностите на всекидневието. Свят фантазен, фикционален, нелесно разпознаваем. Представят и вътрешния мир, не със стандартни чувства и патетика, а с отсенки от емоции, едва доловими, но и отворени към читателя за асоциации, сред синестезията от звук, цвят и мирис. Началото на литературния модернизъм обикновено е мислено през течението на символизма, което прокламира мелодичност, нюанс и духовно-естетическо съответствие с природата във време, когато обществата са все по-модерни и все по-градски, все повече преодолели религиите и все по-далече от природата.

Символизмът, като представително течение на модернизма в европейските литератури, се развива след средата на XIX в., като в литературното мислене своеобразната отправна точка е творчеството на френския поет Шарл Бодлер. В балканските литератури отзвучите от Бодлер и от същинските символисти като Пол Верлен и Стефан Маларме идват постепенно и понякога продължават да се чуват и след края на Първата световна война. Известно е, че символизмът съзнателно отдалечава литературното от реалността и нарушава равновесието между двете в полза на литературата. Сред жанровете преобладават поезията и поетичната проза. Историите, лирични и лични, вече не са разказвани в пълнота. Преживяването е внушавано, сугестирано, елиптично, а не описвано. Очаква се читателят да декодира нещо повече от убедливо казаното, като приближи с мисълта си текста към собствените си изживявания.

По отношение на възможността „литературната фикция“ за града да придобива различни портретни и морални контури, ще потърся опора в една възползваща се от географията литературна дисциплина – Геокритиката. Като се вземе предвид възгледът в Геокритиката, че литературата се насочва към града като към тема от реалността, но след това има способността да създаде митологична представа за този свой обект – града, ще трябва да се запитаме доколко литературата е повлияла, с често пъти мрачните си видения, за стимулиране на градския живот към по-добро. Ще цитирам една от постановките на Геокритиката, формулирана от основния поддръжник на тази линия на литературен и компаративен анализ, Бертран Вестфал:

Целта ще е не проучване на представите за пространството в литературата, а по-скоро *взаимодействието* между човешки пространства и литература (Westphal 2000).⁵

И още:

Геокритиката в действителност изучава не само еднопосочното отношение (пространство – литература), а една истински диалектична връзка (пространство – литература – пространство) която предполага, че пространството се променя на свой ред в зависимост от текста, който преди това го е асимилирал. Отношенията между литература и човешки пространства следователно не са фиксирани, а пълноценно динамични (Westphal 2000).⁶

Третият елемент от тази взаимовръзка е трудно проследим, освен с вековни разкрячи във времето. Можем все пак поне да се доближим до подобни представи за взаимодействие.

2. Модерност и модернизъм при един предтеча.

Модернистите са обсебени от „литературната фикция“, от вътрешния свят на поетичното аз, но декорът на стиховете им се променя все пак, съответно на променения декор на града. Имаме градски пейзаж още у Шарл Бодлер в средата на XIX век с неговите *Парижки картини*. В стихотворението му *Лебедът* виждаме израстващият буржоазен град Париж:

⁵ „L'objet serait non pas l'examen des représentations de l'espace en littérature, mais plutôt celui des interactions entre espaces humains et littérature.“ - в мой превод. Вж. също и (Moura 1998).

⁶ „La géocritique, en effet, se propose d'étudier non pas seulement une relation unilatérale (espace-littérature), mais une véritable dialectique (espace-littérature-espace) qui implique que l'espace se transforme à son tour en fonction du texte qui, antérieurement, l'avait assimilé. Les relations entre littérature et espaces humains ne sont donc pas figées, mais parfaitement dynamiques.“ – в мой превод.

Променя се Париж! Но мойта скръб едва ли
Ще отлети! Площади. Градът – все по-висок.
И стават символи старинните квартали,
И всеки спомен смазва като гранитен блок.

(Бодлер/Baudelaire 1984: 163)

А и финалът на стихотворението *Предутринен здрач*, представя Париж по-скоро като стар, примирен, но усърден работник:

Работник стар, Париж, очите си разтри,
Взе своите сечива и пак пое в зори.

(Бодлер/Baudelaire 1984: 163)

На фона на променящия се Париж, френският поет запазва мрачното си настроение, вижда скръб и страдания, не може да оцени положително постиженията, както е възможно днес, когато се вглеждаш в постигнатото от градовете в миналото. Но без съмнение работникът-Париж не спира да се труди. Инициативността на буржоазния град не е убягнала на френския поет, при целия му песимизъм.

3. Обективните данни за столичния град София в началото на ХХ век.

Прехвърлям се към София. От възвишението на двумилионната днес столица София, ще разгледам главно литературните образи на града от десетилетията в началото на ХХ век. Непредубеденият исторически поглед констатира развитие, планиране, културни институции, инфраструктура, оживление на градската среда. В книга, посветена на модернизацията на редица балкански градове „София и балканската модерност. Белград, София, Загреб, Любляна и Сараево (1878 – 1914)“ от Зорница Велинова и Ивайло Начев (Велинова, Начев/Velinova, Nachev 2016) са проследени трансформациите в реалното изграждане на София като столица (освен другите споменати важни градове от Балканите). Научаваме как след Освобождението центърът на София се измества от джамията „Баня Баши“ към катедралата „Свети Крал“; как са оформени основните радиално разположени булеварди, как постепенно се благоустрояват безразборно струпаните крайни квартали, чрез изграждане на улици под прав ъгъл в тях; говори се за представителния център на града при Двореца и Народното събрание, и застилането на булевард „Цар Освободител“ с прочутите, придобили днес почти символен статус, „жълти павета“; също за изграждането на Народния театър през 1907 година; за новия „аристократически“ квартал на преподаватели, политици, юристи и офицери; за новите фабрики и работилници, и особено за водноелектрическата централа на река Искър над Панчарево, построена към края на ХІХ век, която захранва столицата с електричество; за изграждането на железопътни връзки на града към Перник, Пловдив и Варна. (Велинова, Начев/ Velinova, Nachev 2016: 132-135). Още в предговора се поставя като въпрос разминаването в усещането за обновяване на града сред различни части на населението, според имотния им статус. Идеята за модернизация

е асоциирана с идеята за прогрес и напредък, но медалът има и друга страна. В чисто материален план модернизацията на градското пространство е свързана както със съграждане, така и с разрушаване на смятани за ненужни структури – унищожаването и приспособяването присъстват неразделно в развитието на градската среда, а малкият човек често става жертва на големите урбанизационни начинания. Модерният град създава възможности, но гетото и мизерията са съпътстващи го явления още от началния етап на създаването му (Велинова, Начев/Velinova, Nachev 2016: 14).

След историческия поглед към миналото, ще спомена и един извор – официално издание на Столична голяма община от 1938 година, в което е представено развитието на града като столица и какво се предвижда с плана Мусман, под заглавие *Изграждане бъдеща голяма София. Какво констатира и какво предвижда планът Мусман*. (Изграждане/Izgrazhdane 1938). Както фактът с наемането на известния и успешен в редица други европейски градове немски архитект Мусман, така и загрижеността на градските съветници за справедливо обезщетяване на собствениците, които ще бъдат засегнати от новия градоустройствен план, неизбежно включващ прекрояване на улици и увреждане на частни интереси, също говорят за фактическа модернизация. Как поетите-съвременници гледат на тази динамика?

4. Христо Смирненски в електрифицирания град.

Поезията на Хр. Смирненски (1898-1923) съдържа в една своя част символистични образи, но в друга попадаме на автентично звучащи реалности. За българската литературна история подобни два противоположни аспекта в развитието на символизма отбелязва напр. Светлозар Игов: освен „абстрактната, „отвъдна“, символна образност и фантазните видения“, той говори и за „предметен реализъм“ (Игов/Igov 2005: 376). И за случая мисля, че реалистичният уклон не е нещо невъзможно. При Смирненски става дума за по-късен етап на символизъм, който пази стилистиката на внушението и нюанса, но тематично застава близо до социалните аспекти на реализма и натурализма. Така в *Братчетата на Гаврош*, Смирненски говори гневно с града:

Ти целия скован от злоба си,
о шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

Шумен и електрифициран, на пръв поглед, води и до заключение за разрастване и модернизирание. Но не. В цикъла *Зимни вечери* ще открием и по-драматичното, типично за поетичните тенденции на декадентската епоха сравняване на града дори с гробница.

Като черна гробница и тая вечер
пуст и мрачен е градът;

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

Модерният свят, в същия поетичен цикъл, с влаковете си и електрическото осветление, в представата на поета е заплашителен.

А навън мъглата гъста тегне,
влачи своя плащ злокобно сив,
и всуе се мъчи да пробегне
остър писък на локомотив.

Мякват се неznайни силуети,
идат странни – странни гинат пак:
електричен наниз морно свети,
през завесите от черен мрак.

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

Новостите поначало се приемат трудно. Социално чувствителен поет като Смирненски създава и красиви картини, но не закъснява с антитезата за обезпокоителните влакови сигнали и електрическа светлина, като скицира образа на анонимни нещастни-

ци, „незнайни силуети“, бедни и изгубени в този модерен свят хора. Свят, който не е за тях, който им остава чужд.

Тук ще напомня за скептицизма, изразяван и от други известни европейски писатели, свидетели на техническата модернизация. Известно е, че разрастването на градовете в Западна Европа е по-ранно явление. Литературните свидетелства за модернизацията – също. При въвеждането на нови газови лампи по улиците на Париж, още в края на XVIII в., нощният град за първи път става светъл и това води до тревожни литературни отзвуци. Както коментира френският литератор, познавач на епохата, Ален Монтандон, очарованието от газовото осветление дори в малките улички,

упражнено върху разхождащия се нощем, не е лишено от известно съжаление за трайната загуба на природното, а именно, че чудото не спасява от извращения и поквара, че тълпата не може да заличи самотата, а илюминациите няма да скрият сенките и нощта у човека (Монтандон/Montandon 2015).

Вече в средата на XIX в. Теофил Готие (1811-1872) представя новостите на модерния живот в своите *Зигзаги* хладно:

Всичко, което е било наистина полезно за човека, е било изобретено още в началото на света. Дошлите след това преобръщат въображението си, за да намерят нещо ново: правят нещо различно, но то не е по-добре направено. Промяната не е прогрес, за който би било нужно много повече; още не е доказано, че параходите превъзхождат ветроходите, нито че железните пътища с локомотивите им са по-добри от обикновен път и теглените от коне коли; и си мисля, че в крайна сметка ще се върнем към старите методи, които винаги са най-добрите (Gautier 1852).

Носталгията към примитивното може би се поражда от писателския егоизъм – много повече впечатления от пътуването ще придобиеш от прозорчето на конската кола, отколкото от прелитания край пейзажа влак.

Връщам се отново при Смирненски, който в лириката си се усъмнява и бунтува, а в сатиричните си стихотворения изявява и допълнителна острота. В *Лято* градът е споменатата изрично столица, именно със социалното ѝ разслоение. Гняв и сатира се преплитат:

Дни на огнени горещници
палят столичния град,
бягат всички тлъсти грешници
из курортите на хлад.

(Смирненски/Smirnenski 1920)

В *Мечти*, хумористът у Смирненски предлага самоиронично поглед към социалните въпроси:

Вървим полека ние, бродягите печални:
аз – бледний Санчо Панса, той – гладний Дон Кихот,
решавайки задружно из улиците кални
въпроси твърде важни из днешния живот.

Вървим полека ние, де носят ни краката,
под химна на стомаха, унесени в мечти,
и Дон Кихот разправя, разрошил си косата,
за подвизи и мъки, за своите беди.

За множествата шумни пред столичните хали, (...)

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

Поетът – бледен Санчо Панса, бродяга, Гаврош, градски скиталец с празен стомах, вижда и другите страдащи. В *Уличната жена*, в различна, драматична и електрически осветена тоналност, четем:

Под блясъка на електрическите ламби
празнуваш вечен грях.

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

А в *Цветарка*, като изключим изящното представяне на Витоша „като теменужен остров“ под „бледи есенни звезди“ (може би най-красивата природна картина в българската лирика), ето и самият град:

А из улицата шумна, под гирлянди електрични,
ето малката цветарка бърза от локал в локал,
де оркестрите разливат плавни звукове ритмични
и от тях се рони сякаш скрита мъка и печал.

(Смирненски/Smirnenski 1918-1923)

Електричеството, впрочем гордост за София от началото на двайсети век, модерните развлечения не са за всички, а хората от крайните квартали тънат в кал и бедност.

5. Други български и румънски поети от първите десетилетия на XX век.

Примерите могат да продължат. В своето специфично настроение, интровертно, унило, Димитър Бояджиев (1880-1911) също разполага лирическия си аз в града. Уединението на поета е противопоставено на тълпата. Градската агломерация ранява лирика и го осъжда на самота. Във *Вечерен трепет*:

Из града, що тътне,
Свят нелеп блуждае
Като в пропаст душна.
В улиците смътни
Шумната тълпа е
Чужда и бездушна.

(Бояджиев/Boyadzhiev 1927)

Отново картина на града и у Димитър Подвързачов (1881-1937). В стихотворението *Аритмия* булевардът е дори хубав, но нещастieto, макар и шеговито представено, го дебне:

Над булвара пъстро оживен,
Греят сякаш хиляди слънца.
Как е хубав шумният булвар!
Усмихни се, друже мой, и ти!
Но сърцето – хилав мой другар –
В ритмичен танец пак трепти.

Там тревожно трака някой днес –
От смъртта ли е печален зов?

Може би последна кобна вест?
Може би... последната любов?

(Подвързачов/Podvarzachov 1975)

Продължавам с поемата *Градът* от Николай Лилиев (1885-1960), в която градската среда е представена като обезличаващо обиталище на обречени тълпи. За пример ще цитирам частта със забележителния кратък стих:

На страшен съд
вървят
тълпи,
не спи,
кипи
градът.

По вечен път
гъмжат,
сами,
тъми,
гърми
градът.

И нийде кът
да спрат
за миг,
велик,
безлик
градът.

(Лилиев/Liliev)

Христо Смирненски, Димитър Бояджиев, Димитър Подвързачов, Николай Лилиев. Образът на града, макар и видян като зловещо място, дори като място на Страшния съд, вече е влязъл в българската литература. Забележими са модерните аспекти на града. Социалната и естетическа възискателност на писателя обаче не позволява самодоволство. Ще чуе ли градът и ще се променя ли, в отговор?

Румънският поет Джордже Баковия (1881-1957) е известен с мрачните си символистични картини в черно-бяло, с унилите градски паркове и гробищата, с кашлящите туберкулозни по улиците. В стихотворението му *Виолетов залез* можем да видим именно декадентски залезно настроение и безлико множество.

Есенен залез във виолетово...
По пътя кокетна, ленива тълпа;
Множеството – сякаш виолетово
И виолетов е открай докрай града.

(Баковия/Vasovia 1916: 174)

При ранния модернист Йон Минулеску (1881-1944) белезите на модерност намираме в присъствието на модерните средства за придвижване. В *Романс за младостта* се появява трамваят, а в *Гарите с табелки в синьо* – вече антологичния негов влак. Споменаването на модерния живот не пречи на поета да обозначи именно влака като тъжен.

Тъгата на потеглящия влак
Не сме изпитвали,
Защото – макар и често тръгнали на път –
В момента на потеглянето
Оставаме на място,

Потегля само влакът.

(Минулеску/Minulescu 1972, 156-157)

Личната тъга е парадоксално прехвърлена върху модерното средство за придвижване. Животът на човека зависи от условията, които му налагат нова динамика на раздялата, а адаптацията към промените може да бъде тягостна.

Градът и модерният живот на Балканите без съмнение навлизат в поезията в началото на XX век. Общото между цитираните румънски и български поети е тревогата им в града. Градът в началото на XX, динамично модернизиращ се, не изглежда привлекателен. Дали имитативно, по примера на прочути образци като вече цитираните Бодлер и Теофил Готие, дали защото поетите все още изпитват носталгия по един по-традиционен, идиличен начин на живот, дали защото са запознати с класовите теории и разпознават страданието и лично, и теоретично, и политически, поетите изпитват тревога и се чувстват подтиснати от разрастващия се град. В същото време градското пространство, шумно, осветено, обитавано от все повече хора, е незаобиколим обект и декор, като във фикционалния му образ се разиграват драми и комедии, лирични, елегични и бунтовни състояния. Новото предизвиква душевни страдания, стъписване пред тълпите, симпатия към страдащите, чувство за отчуждение.

Прагматичните решения на урбанизацията, за които стана вече дума, не променят критичната писателска нагласа. Мамещите витрини, правят стомаха по-празен. Много рядко ще има, през 1930-те години, поети, които мислят за града като за място с динамичен живот, с надежда за модерно бъдеще, за космополитно придвижване по света, поети, които ще се чувстват стимулирани от технологичния напредък на града.⁷ Символистът обаче, чиято лира най-често страда, поетът, който е различен от тълпите, макар и да симпатизира на анонимния бедняк, само регистрира модернизирането на града, но внушава критично, скептично, песимистично отношение към него. Литературата на модернизма е спечелила право да създава независима от реалностите „литературна фикция“. И нещо познато, но винаги удивляващо: художественият образ на реалността („литературната фикция“, по Драгова) устоява и надживява своята епоха (*scripta manent*), а самата реалност не само се променя, но и, при тази своя динамична същност, позволява да бъде характеризирана с чертите на тревожна нетрайност.

ЛИТЕРАТУРА

Баковия 1997: *Bacovia, George. Amurg violet*. In: *Poezia simbolista românească*. București, Ed. Fundației culturale române.

Бодлер 1984: *Бодлер, Шарл. Цветя на злото. Малки поеми в проза*. Превел от френски Кирил Кадийски. София, Народна култура (Baudelaire 1984: *Baudelaire, Charles. Tsvetya na zloto. Malki poemi v proza*. Prevel ot frenski Kiril Kadiyski. Sofia, Narodna kultura).

Бояджиев 1927: *Бояджиев. Димитър. Стихотворения* (Boyadzhiev 1927: *Boyadzhiev. Dimitar. Stihotvorenia*). – <https://chitanka.info/person/dimityr-bojadzhiev> (19.03.2021).

⁷ Например модерната София буди усещане за ведрост и скерцови настроения у поета Лъчезар Станчев през 30-те години на XX век: в стихотворението „В трамвая“: „Аз слушах как зад къщите далече/ лети със звън трамвая,/ след моя тежък ден ти, бодра вечер, / кръвта замая.“ (Станчев/Stantchev 1935: 13).

- Велинова 2016: *Велинова, Зорница. Ивайло Начев. София и балканската модерност. Белград, София, Загреб, Любляна и Сараево (1878–1914). София, Издателство Рива (Velinova 2016: *Velinova, Zornitsa, Ivaylo Nachev. Sofia i balkanskata modernost. Belgrad, Sofia, Zagreb, Lyublyana i Saraevo (1878–1914). Sofia, Izdatelstvo Riva).**
- Вестфал 2021: *Westphal, Bertrand, "Pour une approche géocritique des textes", in La Géocritique mode d'emploi, PULIM: Limoges, coll. „Espaces Humains“, n°0, 2000, pp.9-40., URL: <https://sflgc.org/bibliotheque/westphal-bertrand-pour-une-approche-geocritique-des-textes/>, page consultée le 21 Mars 2021.*
- Готие 1852: *Gautier, Théophile. Caprices et Zigzags. Paris, Victor Lecou. Цит. по: Ален Мондантон. Техническият прогрес и метаморфозите на европейските пространства през XIX век. – Colloquia comparativa litterarum, 2015, с. 33, <https://ejournal.uni-sofia.bg/index.php/Colloquia/article/view/6/3> (19.03.2021)*
- Драгова 1963: *Драгова, Надежда. И го нарекоха Паисий, Варна: Държавно издателство (Dragova 1963: *Dragova, Nadezhda. I go narekoха Paisiy, Varna: Darzhavno izdatelstvo).**
- Драгова 1992: *Драгова, Надежда. Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII–XII век). София, Изд. Гал-ико (Dragova 1992: *Dragova, Nadezhda. Balkanskiyat kontekst na starobalgarskata pismena kultura (VIII–XII vek). Sofia, Izd. Gal-iko).**
- Драгова 2005: *Драгова, Надежда. Старобългарската култура. София, Изд. къща ЛИК (Dragova 2005: *Dragova, Nadezhda. Starobalgarskata kultura. Sofia, Izd. kashta LİK).**
- Драгова 1994: *Драгова, Надежда. Ролята на българската възрожденска драматургия за утвърждаване на литературната фикция (постановка на проблема). – В: Литературно-естетически процеси на Балканите. София, БАН, Институт за балканистика, Изд. Моранг (Dragova 1994: *Dragova, Nadezhda. Rolyata na balgarskata vazrozhdenska dramaturgia za utvarzhdavane na literaturnata fiktsia (postanovka na problema). – V: Literaturno-esteticheski protsesi na Balkanite. Sofia, BAN, Institut za balkanistika, Izd. Morang).**
- Драгова 2012: *Езиците на културата. Том II. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“ (Dragova 2012: *Dragova N. Ezitsite na kulturata. Tom II. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“).**
- Игов 2005: *Игов, Светлозар. Кратка история на българската литература. София, Изд. Захарий Стоянов, Унив. Изд. Св. Кл. Охридски (Igov 2005: *Igov, Svetlozar. Kratka istoria na balgarskata literatura. Sofia, Izd. Zahariy Stoyanov, Univ. Izd. Sv. Kl. Ohridski).**
- Изграждане 1938: *Изграждане бъдеща голяма София. Какво констатира и какво предвижда планът Мусман. София, Столична голяма община (Izgrazhdane 1938: *Izgrazhdane badeshta golyama Sofia. Kakvo konstatira i kakvo predvizhda planat Musman. Sofia, Stolichna golyama obshtina).* <http://www.libsofia.bg/media/Documents/knigi/Musman1.pdf>*
- Лилиев: *Лилиев, Николай. Градът (Liliev: Liliev, Nikolay. Gradat.) – <https://liternet.bg/publish8/nliliev/gradyt.htm> (19.03.2021).*
- Минулеску 1972: *Minulescu, Ion. Prin gările cu firme-albastre. - In: Antologia poeziei simboliste românești. Ediție și prefață de Lidia Bote. București, Editura Minerva.*
- Мондантон 2015: *Мондантон, Ален. Техническият прогрес и метаморфозите на европейските пространства през XIX век (Montandon 2015: *Mondanton, Alain. Tehnicheskiyat progres i metamorfozite na evropeyskite prostranstva prez XIX vek.) –**

- Colloquia comparativa litterarum, s. 33, <https://ejournal.uni-sofia.bg/index.php/Colloquia/article/view/6/3> (19.03.2021).
- Мура 1998: *Moura, Jean-Marc*. L'Europe littéraire et l'ailleurs. PUF.
- Подвързачов 1975: *Подвързачов, Димитър*. Избрани произведения. София, Български писател (Podvarzachov 1975: *Podvarzachov, Dimitar*. Izbrani proizvedenia. Sofia, Balgarski pisatel).
- Смирненски 1918-1923: *Смирненски, Христо*. Стихотворения (Smirnenski 1918-1923: Smirnenski, Christo. Stihotvorenia.) – [Категория: Стихотворения на Христо Смирненски – Уикиизточник \(wikisource.org\)](#) (19.03.2021).
- Смирненски 1920: *Смирненски, Хр.* Лято. – Червен смях. Седмично илюстрирано литературно-хумористично списание. София, год. I, бр. 28, 30 юли (Smirnenski 1920: *Smirnenski, Hr.* Lyato. – Cherven smyah. Sedmichno ilyustrovano literaturno-humoristichno spisanie. Sofia, god. I, br. 28, 30 july).
- [Христо Смирненски — Лято \[0\] — Моята библиотека \(chitanka.info\)](#) (19.03.2021).
- Станчев 1935: *Станчев, Лъчезар*. Пролет на булеварда. София, Печатница „Доверие“ (Stanchev 1935: *Stanchev, Lachezar*. Prolet na bulevarda. Sofia, Pечатnitsa „Doverie“). <http://slance.eu/web-books/Prolet%20na%20bulevarda%201933.htm> (19.03.2021).
- Станчева 2014: *Станчева Р. Л.* Културна история и балканистика. Цариград, Балчик и Каварна в портрети и пейзажи. -В: Култура, история, поезия. Надежда Драгова и Първан Стефанов в българската култура и наука. Сборник с изследвания. София, Изд. център Боян Пенев (Stancheva 2014: *Stancheva R. L.* Kulturna istoria i balkanistika. Tsarigrad, Balchik i Kavarna v portreti i peyzazhi. – V: Kultura, istoria, poezia. Nadezhda Dragova i Parvan Stefanov v balgarskata kultura i nauka. Sbornik s izsledvania. Sofia, Izd. tsentar Boyan Penev).